

UYGURLARIN ÇİNLİLERE YAPTIKLARI YARDIMLAR VE BUNLARIN İÇYÜZÜ

Gülçin Çandarlıoğlu

Türk-Çin münasebetleri çeşitli devirlerde değişik tablolar arz etmektedir. Bu makalede Ötüken Uygurları (744-840) zamanında Çin'e yapılan yardımlar ve elde edilen kazançlar bahis konusudur. Çin tarih boyunca pek çok kabile ve kişinin düşmanca davranışlarına şahit olmuştur. Akınlar, istilâlar, isyanlar... Tatlı dil, güler yüz, kıymetli hediyelerle gayet güzel işleyen kurnaz politikaları sayesinde her seferinde bu belâlardan kurtulmanın yolunu bulmuşlardır.

Bu devirdeki pek çok isyândan en önemlileri tahtı temelinden sarsan üç büyük isyan, An Lu-shan, Shih Chiao-i ve P'u-ku Huai-en isyanlarıdır. Asiler kalabalık Çin ordusundan korkmuyordu. İmparator devrin en büyük kuvveti olan Uygur'lardan yardım istedi. Uygurlar dünden hazırды. Bu sa-yede Kuzey Çin'i yakından tanıma ve o bölgeye kolayca hâkim olma imkânı doğuyordu. Hakikaten de Uygurların yardıma geldiğini gören asilerin bir kısmı korkup kaçtı. Diğerleri de kılıçtan geçirildiler. Başkentleri kurtaran, Kuzey Çin'i asilerden temizleyen Uygurlara karşı imparator büyük saygı gösterdi. Ziyâfetlerde Yabgu ile yan yana oturdu. Yıllık vergi vermeyi kabûl etti. Asilerle olan savaşlar sırasında Uygurlar Kuzey Çin'in bütün stratejik mevkilerin yollarını öğrenmişlerdi. Savaş bittikten sonra bu bölgeye Uygur askeri bırakıldı.

Hepimizin bildiği eski bir Türk geleneği de Türkler aman dileyene kılıç çekmez. Yıllık vergi vermeyi kabûl eden devletleri de iç işlerinde serbest bırakırdı. Ayrıca Türkler sıcak ve rutubetli iklime pek alışık değillerdir. Bu iklimi minsanları yumuşatmaktadır. Bu yüzden Türkler güney Çin'e inmemeğe gayret ederek en kuvvetli oldukları devirlerde bile kuzeyde kalmayı tercih etmişler, Çinliler dediklerini yaptığı müddetçe düşmanca davranışlarda bulunmamışlardır.

Bu devirde Çindeki Uygur hâkimiyetinin en güzel delilleri yine Çin kaynaklarında mevcuttur. Savaşlarda Uygurların dedikleri oluyor, Uygurların sayısı az olmasına rağmen Çin topraklarında gayet rahat hareket edebiliyorlar, Uygur elçileri süslü törenlerle ağırlanıyor, imparator ile aynı seviyede oturuyor, yıllık vergi gönderiliyordu. Buna mukabil Çin elçileri gayet soğuk karşılanıyordu. Bütün bunların teferruatını bizzat Çin kaynaklarından yaptığım tercümelerde birlikte görelim.

An Lu-Shan isyanı

T'ien Pao (742-756)'ın sonunda Kuan-nei ve Lung-yu'nun kaybedildiğinden beri An-hsi ve Pei-t'ing'den gelen haraç yolu kesilmişti. I-chou, Hsi-chou ve Pei-t'ing'in garnizon kumandanı olan Li Yüan-chung ve 4 garnizonun¹ eyâlet vâlisi olan Kuo Hsin imparatora bu durumu rapor etmek için bir çok defa elçiler gönderdiler. Fakat hiç biri ulaşmadı².

Çin imparatoru Su Tsung tahta geçince elçi gelip An Lu-shan³ isyanını bastırmak için yardım teklif etti. An Lu-shan'ın annesi A-shih-te âilesinden bir Türk şamanı idi. Babası ise kime mensup olduğu bilinmeyen Jehol bölgesinden bir yabancı idi. Çin ordusunda büyük mevkilere çıkmıştı. Çok büyük bir askerdi. 744'de Kitan'ları büyük bir mağlubiyete uğrattı. Kitanlar üzerine giderken haddinden fazla büyük bir ordu toplamağı ihmal etmemişti. Bunu fırsat bilerek kendi âilesi olan Yang'lar namına Pekin üzerine yürümüşü. Lo-yang'ı 755'de zaptetti. İmparator kaçtı. An Lu-shan Ch'ang-an'ı da zaptetti. İmparator Shen-si'ye kadar çekilmeye mecbur oldu. Bu sırada Uygurlar yardım teklif etti. İmparator Tung-huang Bey'i Ch'eng-ts'ai'a Uygurlarla anlaşmasını emretti. P'u-ku Huai-en'⁴ın onu uğurlamasını emretti. Uygur askeri yardıma çağrıldı. Kağan bizzat askere kumanda ederek

1 4 garnizon; Chiu-tz'u (Kuça), Su-le (Kağgar), Yen-ch'i (Karağar) ve Yü-tien (Hoten) idi. Bk. *des Rotours, Traite des fonctionnaires...* s. 806.

2 HTS, 217 A.

3 An Lu-shan T'ang tarihinin en önemli isyanının lideridir. An Lu-shan'ın 752'ye kadar olan hayatı hakkında daha fazla malûmat için bk. Pulleyblank, *The Background of the Rebellion of An Lu-shan*. Kaynak olarak CTS, 200 A, An Lu-shan ve oğlu Ch'ing-hsü'nün biyografilerini verir.

4 P'u-ku Uygur kabileler federasyonunda 9 Töles kabilesinden biridir. P'u-ku Huai-en bu kabileden idi. CTS, 121 ve HTS, 224 A da P'u-ku Huai-en'in biyografisi vardır.

Shou-fang garnizon kumandanı Kuo Tzu-i⁵ ile beraber sefere çıktı. T'ung-lu ve diğer barbarları Sarı ırmak kenarında yendiler⁶. Kağan Kuo Tzu-i ile Hu-yen vadisinde görüştü. Kağan kendi kuvvetlerine dayanarak askerlerini sıraya dizdi. Tzu-i'yi kurt başlı bayrağa saygı duruşunda bulduktan sonra huzuruna kabûl etti⁷.

Kuo Tzu-i Uygur askerleri kuvvetli oldukları için imparatorun Uygurlardan daha fazla asker alıp isyancılara karşı koymasını tavsiye etti. Kağan oğlu Yabgu⁸, general Tegin ve başkalarını, 4 binden fazla iyi asker verip Feng-hsiang'a gönderdi. İmparator Yabgu'yu kabûl ederek her çeşit isteklerini yerine getirdi. Uygur askerleri ile çinli askerler birleştiler. Fu-feng'a vardıkları zaman Kou Tzu-i onlara üç günlük ziyafet verdi. Yabgu ona «ülkede karışıklık var. Çok uzaktan yardıma geldik. Ziyafete nasıl vakit buluruz» dedi. Kuo Tzu-i onları ikna etti⁹. Çinliler Uygur askerlerine her gün yiyecek olarak 200 koyun, 20 inek, 40 hu piriç verdiler¹⁰.

Ch'ang-an'a geldikleri zaman batı taraftaki askerler Hsiang-chi mabesinde kaldılar. Kuzeydeki askerler Feng nehrinin doğu tarafında, Li Ssueh'nin askerleri ön tarafta Kuo Tzu-i'nin askerleri orta bölgede Wang Szuli'nin askerleri arka tarafta 100.000 asi kuzeyde bekliyordu. İsyancı Li Kueijen gidip meydan okudu. İmparator askeri onu Ch'eng'a kadar tâkip etti. Oraya vardıkları zaman etraftaki asiler de ansızın ortaya çıktılar. İmparatorun askerleri korkup kaçtılar. Geride kalan ağırlıkların mühimlerini isyancılar alıp gittiler.

Asiler imparatorun askerlerinin arka tarafına geçmek istiyorlardı. Shou-fang garnizon kumandanı P'u-ku Huai-en'in askerlerle bu isyanı bastırma-ya geldiğini duyunca korkup harbe cesaret edemediler. Çin kuvvetleri ile Uygur askerleri birleşip onlarla savaştılar. Öğleden akşama kadar devam eden savaşta 60.000 asinin kafası kesildi. Hepsi mağlûp oldular, kurtulabilenler şehir içine kaçtılar.

5 Kuo Tzu-i (687-781) bu devredeki Çin generallerinin en önemlisi idi. An Lu-shan isyanı sırasında büyük hizmetleri dokundu. Tibetlilere karşı da savaştı. 762 de Fen-yang prensi ve 768 de başbakan oldu.

6 TCTC 219 bu harbin yerini Sheng-chou'nun kuzeyinde gösterir.

7 HTS 217 A.

8 Çin kaynaklarında Yeh-hu olarak isimlendirilmektedir.

9 TCTC 220.

10 Hu ve Shih T'ang devri ölçüleridir. Hu hacim ölçüsüdür. 1 Hu = 103,54 litre. Shih ağırlık ölçüsüdür. 1 Shih = 72,544 kg. bk. Balazs, *Beitrag zur wirtschafts geschichte der T'ang-Zeit (618-906)* s. 44.

P'u-ku Huai-en, Kuang-p'in Beyi Shu'dan 200 süvari ile kaçan asileri takip etmesini istedi. «Asilerin liderleri olan An Shou-chung ve Kuei-jen'ı yakalayınız» dedi. Shu «askerleriniz çok yoruldu. Şimdi biraz dinlensinler. Yarın tekrar savaşırız» dedi. Huai-en «Bu iki reis çok becerikli askerlerdir. Sık sık başarılı olurlar. Allah bize yardım ettiği için bugün yenildiler. Onlar bugün kaçıp kurtulurlarsa tekrar asker toplayıp savaşa gelirler. O zaman son pişmanlık fayda vermez. Savaş acele işidir. Elimize bir fırsat geçirmişken bunu sonuna kadar kullanmalıyız» dedi¹¹.

Hakikaten P'u-ku Huai-en'in düşüncesi çok doğru idi. Bunun çok faydası görüldü ve Batı başkenti ele geçirildi.

Batı ve Doğu başkentleri asilerin eline geçtiği zaman Çin imparatoru çok acele olarak geri alınmalarına istiyordu fakat çinli askerler asiler karşısında aciz kalıyordu. Tek çare devrin üstün gücü olan Uygur Türklerinden yardım istemektir. İmparator yüksek rütbeli devlet adamlarının tavsiyesini memnuniyetle kabul etti. İmparatorun tek düşüncesi tahtını kurtarmaktır. Uygurlarla yapılan anlaşma gereğince başkentler geri alındığı zaman toprak imparatorun, içindeki mal mülk Uygurların olacaktır. Şimdi Uygur Yabgusu bu anlaşmayı gerçekleştirmek istiyordu. Kuang-p'in Beyi Shu Yabguya hürmet göstererek «Batı başkentini yeni aldık, eğer biz buradaki şeyleri yağmalayıp götürürsek doğu başkentinin insanları bizi de asi zannederler doğu başkentini geri alamayız. Doğu başkentini de alalım, anlaşmayı ondan sonra uygulayalım» dedi. Yabgu bu fikri uygun bularak yağmadan vazgeçti. P'u-ku Huai-en'i tâkip edip Uygur askerlerine kumanda ederek şehrin güneyinden geçti. Sa nehrinin doğusunda kamp kurdu.

Şimdi sıra Doğu başkenti Lo-yang'ın kurtarılmasında idi. Tzu-i Hsin-tien'e ulaştığı zaman orada savaşa hazırlanan asilerle karşılaştı. Bir kaç li¹² geri çekildi. Durumu gören Uygurlar hemen dağın batı tepelerini aşip yukarıda kendi bayraklarını taşıyarak hücum ettiler. Asileri çenber altına alarak büyük bir mağlûbiyete uğrattılar. Kuzeye doğru kaçmaya çalışanlar 20 li tâkip edildiler. İnsanlar ve atlar birbirlerinin üzerine düşüyor, biri diğerini eziyordu. Ölü sayısı belli değildi. Asiler doğu başkentini bırakıp Sarı nehir boyunca kuzeye doğru kaçtılar¹³.

11 CTS, 195, 3a; HTS, 217 A, 3a, TCTC 220; TFKYK 973.

12 Li uzunluk ölçüsüdür.

13 An Ch'ing-hsü, An Lu-shan'ın ikinci oğludur. An Lu-shan 29 ocak 757 de ölüncü isyan liderliği Ch'ing-hsü ile Yen-chuang'a kalmıştı. Hsin-tien muharebesinden sonra Yen-chuang dahil asilerin çoğu teslim oldular. Sadece 1300

İki başkenti asilerden temizleyen Çin imparatoruna tahtını tekrar kazandıran Uygurların yağma hakkıydı. Yağma üç gün sürdü. Bu arada bazı açığöz çinliler kendilerine de pay çıkarmak gayesiyle zengin evlerini gösteriyorlardı. Kuang-p'ing Beyi de onlara nakışlı elbiseler, kıymetli taşlar hediye etti. Yabgu son derece memnun oldu. İmparator Su Tsung batı başkentine döndü. Zafer şenlikleri başladı. Yabgu da Lo-yang'dan geldi. İmparatorluk emri ile memurlar çok uzaklardan onu karşılamaya gittiler. İmparator onun şerefine büyük kabul salonunda bir ziyâfet verdi. Yabgu merdivenlerle salonun üst kısmına çıktı¹⁴. İmparator ile aynı seviyede oturdu. Diğer reisler alt katta yerleştirildiler. İmparator onlara nakışlı işlemeler, çeşitli renkli ipeklî kumaşlar, altın ve gümüş kap kaçak hediye etti. Bundan başka Uygurlar memleketlerine dönerken onlar için verdiği veda partisinde imparator «Devletimizin böyle büyük bir işi başarması sizin cesaretiniz, kuvvetiniz sayesinde oldu» dedi. Yabgu da «Uygur askerleri savaş için Shai-yüan'de oturacaklardır¹⁵. Fakat ben Ling-chou ve Hsia-chou'ya gidip at toplamak mecburiyetindeyim. Sonra biz Fan-yang'ı geri alıp kalan asilerle savaşabiliriz» dedi.

İmparator ayrıca bir ferman çıkardı. «Yabgu'nun meziyetleri bizim korkunç zorluklarımızı hafifletti ve onun doğruluğu devletimizin devâmını mümkün kıldı. Devletimizden 10 000 li mesafede olan ülkeler arasında tek fazilet sahibi ve devletimizin selâmeti için çalışan tek kişi. Onun fazileti eski ve yeni zamanlara uymuyor. Onun sözleri daima samimi ve güvenilir. Onun tavrı kibar ve iyi. Onun kaabiliyeti 10 000 normal insanla aynıdır¹⁶. Sırada

kişi hâlâ Ch'ing-hsü ile beraberdi. Fakat onların da isteği kalmamıştı. Ch'ing-hsü 759 yılı 4. ayda öldü. Bk. Levy, *Biography of An Lu-shan*.

İki başkentin hükümet kuvvetleri tarafından geri alınmasından sonra da isyan sona ermedi. Hsiang-chou harbi asilerin zaferlerinin en mühimlerinden biridir. 7 nisan 759 savaşının muzaffer generali Shih Ssu-ming, An Ch'ing-hsü'nün ölümünden sonra isyan liderliğini almıştı. Daha fazla malûmat için bk. *des Rotours...* s. 307; *Traite des fonctionnaires*, s. 822.

14 Çin imparatorlarının tahtı zeminden yüksekçe yapılmış bir seddin üzerinde idi. Buraya merdivenle çıkılırdı. Umumiyetle kabul edilen yabancılar bu yüksek yere çıkamazlardı. Uygurların yardımı ile tekrar tahta sahip olan Çin imparatorunun Uygurlara karşı böyle bir müsamaha göstermesi gayet tabiidir.

15 Uygur askerleri kuzey Çin'e yerleşiyor. Emirleri Uygur Yabgusu veriyor ve bu kayıtlar bizzat Çin kaynaklarından alınma. Bütün bu resmî deliller karşısında Çin'deki Uygur hâkimiyeti nasıl inkar edilebilir.

16 İmparatorun bu fermanı Çinlilerin güzel söz söyleme sanatındaki ustalığını çok güzel belirtmektedir.

O, bütün barbarlardan önce takdir edilmelidir. Zalim ve anormal insanı¹⁷ bizim normal idaremizi şaşırttırınca ve Çin henüz sulh içinde olmadığı zaman Kağan bizimle kardeşler arasındaki arkadaşlık şeklinde bir anlaşma yaptı. Zeki savaş taktiği sayesinde bütün çılgın asileri mağlûp etti. Trampetin bir vuruşu ile O, bütün ruhu ile heyecanlanır. 10 000 li için onların kılıçlarının işaretlerini geri vurdu. 20 gün içinde 2 başşehir zapt edildi. Onun azimkâr kuvveti dağların tepelerini toplamağa yeterlidir. Onun zekâsı rüzgârlara, bulutlara nüfuz etmekte aynıdır. Hatta acil zorlukların içinde O, vaziyetini asla değiştirmez. Onun meziyetleri göz yüzünde güneşin ve ayın duruşu gibi parlaktır. Onun hikâyeleri bizim neslimizden olanlara anlatılacaktır. Mevkiler arasında en yükseği Ssu-k'ung¹⁷ dur. Ünvanlar arasında da en yükseği Wang ünvanıdır. Bu sebeple onu umumî işler müdürü yaptım ve ona prens Chung-i¹⁸ ünvanını verdim. Onun için her sene Shuo-fang ordusuna 20 000 top ipekli gönderilecek, O da bunları almak için elçi gönderecek»¹⁹.

Shih Ch'ao-i isyanı

T'ai Tsung tahta çıktığı zaman Shih Ch'ao-i daha mağlûp edilmemişti. O, Harem ağası Liu Chung-t'an'ı yardım istemek için Uygurlar'a gönderdi. Elçi'den önce Ch'ao-i tarafından haber gönderilmiş bulunuyordu. Habere göre «T'ang şimdi yasta, imparatorluk içinde karışıklık var, devlet reisi yok» denilerek Uygurları Çin'e gidip sayısız zenginliklere sahip olan hazineleri ele geçirmeğe davet ediyorlardı. Kağan da ordularının güneye gitmesine müsaade etmişti. Bu olay 762 senesinin 8. ayında cereyan ediyordu²⁰.

Ch'ing-t'an beraberinde getirdiği mesajla onun çadırına geldiği zaman Kağan «halk T'ang'ın mahvolduğunu söylüyor. Nasıl oluyor da halâ elçi gönderebiliyor?» diye sordu. Ch'ing-t'an cevap olarak «önceki imparator öldü. Kuang-p'ing Beyi göğün oğlu olarak tahta geçmiş bulunuyor. Onun iyi kalpliliği, akı, cesareti, savaşçılığı son imparator ile aynı derecededir. O, iki merkezi kurtaran, An Ch'ing-hsü'yü mağlûp eden, Yabgu ile yanyana harb eden tek kişidir. Onun Kağanla eskiden beri arkadaşlığı vardır. Bundan baş-

17 Ssu-k'ung (Umumî işler müdürü) iş bakanı, en yüksek dereceli memuriyet.

18 Chung-i: samimî ve doğru anlamındadır, boş bir ünvanıdır.

19 T'FYK 965.

20 CTS 195, 5a; HTS 217, 4b.

ka T'ang her sene Uygurlara ipekli kumaşlar vermiştir. Bütün bunları nasıl unutabilirsiniz» dedi.

O sırada Uygurlar üç kaleyi²¹ geçmiş bulunuyorlardı. Onlar, eyaletlerin, kazaların, işaret kulelerinin dikenli çalıkların yabancı otlarla büründüğünü gördüler. Bunun üzerine onlar kuzeye, askerleri, zahire ambarlarını ve cephanelikleri elde tutmak için elçiler gönderdiler ve onlar Ch'ing-t'an'ı tahkir ederek konuştular. Ch'ing-t'an 100.000 Uygur bölüğünün hududa doğru gelmekte olduğunu gizlice haber verdi.

Saray titredi korktu. İmparator imparatorluk muhafız kumandanı Yao Tzu-ang'ı onları karşılamağa gönderdi. O, onları T'ai-yüan'de karşıladı ve gizlice 4000 askerlerinin, 10 000 çocuk ve zayıfların, 40 000 atlarının bulunduğunu ve Hatun'un da onlarla birlikte olduğunu öğrendi. Hatun P'u-k'u Huai-en'in kızı idi²². Kağan kayın pederi ile kayın validesini görmek için izin istedi. İmparator Huai-en'in Fen-chou'dan T'ai-yüan'e gelip onlarla görüşmesini istedi.

Eskiden beri Orta Asya Türklerinde bir inanç vardı. Bu inanca göre, Çin kendine göre bir medeniyete ve tarihe sahipti. Bu sebeple Çin zaptedilemezdi. Zaptedilse bile böyle bir devlet Çin'de uzun zaman yaşayamazdı. P'u-ku Huai-en bu düşüncenin etkisinde kalarak Böğü Kağan'a mani oldu. Çin kaynaklarından anladığımız göre, bu akın sırasında bütün kuzey Çin Uygurları tarafından yağmalanmış, şehirler yıkılmış, hatta Çin mabedleri bile yakılmıştı. Böylece Çin İmparatorluğu'nun hâkimiyeti Uygurların eline geçti. Sonra da sıra asilerin ortadan kaldırılmasına geldi. Tabii Çinliler bunu kabûl etmezler.

Asileri ortadan kaldırma konusunda Çinlilerle anlaşma yapıldı. P'u-ku Huai-en Doğu başkumandanı olarak vazifelendirildi. Çinli kumandanlarla savaş plânı üzerinde konuşuldu. Kağan'ın gitmek istediği yollara, o bölgelerin fakirleştiği, ordu için kâfi yiyecek bulunamayacağı bahanesiyle mani oldular. Asıl sebep ise stratejik bölgelerin Uygur kontrolü altına girmesini önlemektir. Çinliler değişik plânlar tatbik ettiler. Kağan da bunların pek çoğunu beğenmedi. Sonunda Shao-chou yolunu tâkip ederek T'ai-yang'ı geçip T'ai-yüan'deki erzak depolarından ihtiyaçlarını karşılayıp, Tse-chou, Lu-chou, Ho-nan, Huai-chou garnizon kumandanları ile birleşip asilere hep birlikte hücum etmeği kararlaştırdılar.

21 Bu üç kale, batı, orta ve doğu Shocu-hsiang kaleleri idi.

22 P'u-ku Huai-en, Türk asıllı, An Lu-shan isyanı sırasında başarılarına şahit olduğumuz Çin generali.

Böğü Kağan Sarı nehir ve Shou-chou'nun kuzeyinde kamp kurmuştu. İmparator başkumandan Yung Beyi, Tzu-ang ve diğerlerini onunla görüşmeğe gönderdi. Yung Beyi Kağan çadırı önünde merâsim dansı yapmadığı için azarlandı.

Tzu-ang «Yung Beyi eski imparatorun öz torunudur. Devletimiz iki imparator için yastadır. Bu sebeple Ona tören dansı yapmak uygun değildir. O, şimdiki imparatorun en büyük oğludur. Sonra O imparator olacaktır. Çin'in müstakbel hükümdarı nasıl olur da yabancı bir hükümdârın önünde tören dansı yapar?» şeklinde özür diledi. Uygurlar kızdılar. Tzu-ang, Li Chün, Shao-hua ve Wei Chü'ye yüzer değnek vurulması emredildi. Shao-hua ve Wei Chü dayağı tâkip eden gece öldüler. Bu hâdisenin acısını Çinliler yıllarca unutmadılar. Fakat o sırada ellerinden birşey gelmiyordu. Uygurlara ihtiyaçları vardı²³.

Kararlaştırılan plâna göre asileri mağlûb ettiler. Asilerin reisi Shih Chiao-i geri kalanlarla birlikte kaçtı. Yung Beyi döndü. Kağan Ho-yang da kamp kurup bir kaç ay orada dinlendi. P'u-ku Huai-en'in idâresindeki Uygur kuvvetleri Ch'ao-i'nin başını kestiler. Teşhir ettiler. Böylece Ho-peî eyaleti tamamiyle sulha kavuştu.

Kağan imparatoru tebrik için elçi gönderdi, hediye olarak da Shih Ch'ao-i'nin sancak ve flâmalarını gönderdi.

Böğü Kağan'ın Çin'e yaptığı yardımların karşılığı olarak, imparator T'ai Tsung süslü ünvanlar ve pekçok hediyeler verdi. Bundan başka her sene toplam olarak 20.000 âilenin geliri Kağan'a gönderilecekti²⁴.

Pu-hu Huai-en isyanı

764 yılı 8. ayında Ching ve Yüan bölgelerinden P'u-ku Huai-en'in Uygur ve Tibetlilerden meydana gelen yüzbin kişilik bir kuvvete kumanda ederek Çin'i istilâ edeceği haberi geldi. Başkentte büyük panik yaratıldı²⁵.

23 Çindeki Uygur hâkimiyetinin bir delili daha.

24 Çinliler Uygurlara yıllık vergi ödemeği seve seve kabul ediyorlardı.

25 Huai-en'in isyanına olayların akışı sebep oldu. 762 de Uygur Kağanı ile görüşmeğe T'ai-yüan'e geldiği zaman Ho-tung garnizon kumandanı Huei-en ve Uygurların zorluk çıkarılmasından korkarak ona kapıyı kapamıştı. Uygurlar oradan geçmek istiyorlardı ve Huai-en Kağan'ın kayın pederi idi. An Lu-shan isyanı bastırıldıktan sonra T'ai-yüan'i tekrar ziyaret etti. Uygur Kağanı Böğü'ye refâket ettiği müddetçe Yün-ching'den iyi muamele görmedi. Yün-ching ondan korkusundan ve çekemediğinden saraya «isyana hazırlanıyor» şeklinde haber gönderdi, TCTC 223.

10. ayda P'u-ku Huai-en, Uygur ve Tibet²⁶ kuvvetlerini Pin-chou'ya saldırmağa getirdi. Daha sonra Feng-tien'e yaklaştılar. Başkent bölgesi sıkı yönetim ile idare edilmeğe başladı.

765 yılı sonbaharında Huai-en Fan Chih-ch'eng ve Jun Fu'yu ordu generalleri olarak harbe gönderdi. O, aynı zamanda 200.000 den fazla Uygur, Tibetli, T'u-yü-hun, Tangut²⁷ ve Nu-la²⁸ guruplarını Feng-tien, Li-ch'üan, Feng-hsiang, T'ung-chou ve diğer yerleri istilâya iknâ etti. Onlar da onun başkumandanlığını kabûl ettiler.

Çinli başkumandan Kuo Tzu-i, Ching-yang da kamp kurmuştu. An-sızın P'u-ku Huai-en'in ölüm haberi duyuldu²⁹.

P'u-ku Huai-en'in ölümü ile asiler arasındaki birlik ve güven bozuldu. Tibetliler yurtlarına dönüyorlardı. Uygurlar ise kurnaz davranarak isyanların bastırılması konusunda T'ang'a yardım teklifinde bulundular. Kuo Tzu-i Uygurlarla görüşmeğe gitti. Zeki bir askerdi. Uygurları iyi tanıyordu. Onların müdâfaasız bir adama silâh çekmeyeceğini de biliyordu. Uygurlar kumandanımız ile görüşmek istiyoruz deyince zırhını ve silâhlarını bırakıp onların yanına gitti, Onun bu cesareti Uygurların da çok hoşuna gitti. Kumandanla karşılıklı olarak birbirleriyle tanıştılar. Kuo Tzu-i 3.000 tane ipekli başlık³⁰ hediye etti. Uygurlar, P'u-ku Huai-en'nin oğullarına dokunulmaması şartıyla asilerin takibinde yardımcı olmağı kabûl ettiler. Bu konuda birlikte şarab içerek yemin ettiler.

Anlaşmaya göre, Tzu-i tâkip eden gün kumandanlarından birini Uygurlarla birlikte gönderdi. 5 gün sonra onlar Shuo-f'ang muhafızları ile de birleşerek hep birlikte 100.000 den fazla Tibetliyi ve kırmızı dağlardaki diğerlerini mahvettiler. Ling-t'ai kazasının 30-40 li batısı 50.000 den fazla

26 7. asrın ilk yarısından sonra Tibet devleti çok kuvvetlenmişti. O zamandan beri Çin'in düşmanı idi. 763 de bir kaç günlüğüne de olsa Ch'ang-an'ı işgal ettiler. T'ang sülâlesi zamanında önemli Tibet akınıları olmuştur, TCTC 223.

27 Bir Tibet kabilesi olan Tangut'lar hakkında malumat için bk. Hamilton, *Les Ouighours...* s. 101; Dr. Gülçin Çandarlıoğlu, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabûleleri (9-11. asırlar)*, Doktora tezi 1967, İstanbul, Hsi-hsia metin tercümeleri.

28 Nu-la TCTCYC 198'e göre Nu-la Tangut'larla T'u-yu Hun'lar arasında yaşadı. TFYK de T'ieh-le kabileleri arasında geçer. Chavannes, *Notes additionnelles sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux*, s. 32. Fakat başka yerlerde Göktürk kabileleri arasında geçer, aynı esr. s. 96.

29 CTS, 195, 6b; HTS, 217 A, 5b.

30 Bunlar Kızılderililerin başlarına bağladıkları kurdelelere benzer şeylerdi.

kafası kesilmiş cesetle doluydu. 10.000 esir pek çok deve, at, öküz ve koyun aldılar. Hayvanların sayısı sayılamıyacak kadar çoktu. Bu arada daha önce esir edilmiş olan 5.000 Çinliyi de kurtardılar.

Cesur bir general olan P'u-ku Huai-en'in yeğeni P'u-ku Ming-ch'en 1.000 den fazla süvarinin başında gelerek bağlılığını bildirdi.

Hep birlikte zaferi bildirmek üzere başkente imparatorun yanına geldiler. İmparator Uygurların şerefine ziyâfetler, törenler tertipledi. 100.000 top ipekli hediye etti. Ondan sonra yurtlarına döndüler.

Harb masrafları ve hediyeler yüzünden hazine tamamiyle boşalmıştı. Saray memurları maaşlarını alamadılar. İmparator onlara maaş yerine bugünkü tasarruf bonosuna benzer kâğıtlar verdi. 3 aylık maaşlarını da vergi olarak kesti.